

IMOM G‘AZZOLIY FALSAFAGA A‘LOQODORLIK

Po'latova Shahnoza Vohid qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti fakulteti chet tillari fakulteti talabasi

Annotatsiya: Faylasuflar faqat falsafa bilangina haqiqatni topish, yaqin va saodatga erishish mumkin deyishadi. Imom G‘azzoliy esa aynan o‘sha narsalarni qidirgan zotlardan biridir. Ushbu maqolada Imom G‘azzoliy falsafaga a‘loqodorligi tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: Imom G‘azzoliy, falsafa, borliq, Dekart, faylasuf, kitob, muhabbat.

G‘azzoliy jahon tafakkuri tarixida o‘chmas iz qoldirgan mutafakkir zotlardan bo‘lgan. Uning asarlari dunyoning turli tillariga tarjima qilinib, Yevropaning Franchesko Petrarka, Duns Skott, Rene Dekart, David Yum, Jon Toland kabi faylasuflari dunyoqarashi shakllanishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. G‘azzoliy o‘zigacha bo‘lgan musulmon olami falsafiy qarashlarini tizimli tarzda izchil tahlil qilib, shu bilan birga bu fanda mavjud bo‘lgan muammo va kamchiliklarni ko‘rsatib o‘tgan. Faylasuflarga qarshi kurashishda u kalom ilmiga tayanib ish tutgan bo‘lsa-da, u kalom ilmimi o‘rganishni farzi kifoya deb biladi va shu tariqa mutakallimlar iddaosini yo‘qqa chiqaradi. Sharqda G‘azzoliyni bilganlari uchun buyuk faylasuf Dekartning nazariyasiga o‘xshash gapni aytgan shaxs ham borligini eslab qo‘yadilar. Ba’zi birlari jur‘at qilib, Dekart va G‘azzoliyning shakllarini solishtirib ham qo‘yadilar. Ammo bu boradagi haqiqatni hech kim bilmaydi. Ushbu haqiqat ila bu satrlarning kotibi ustoz Muhammad Sa’id Ramazon Butiyning «Shaxsiyotun istavqafatni» nomli kitoblaridan bildi. U kishi mazkur kitobning 99 – 100 betlarida quyidagilarni yozadilar: «So‘ngra bu masalada barcha ikkilanish va noaniqlikka chek qo‘yadigan vasiqa – hujjat yuzaga chiqdi. Uni ustoz Mahmud Biyju doktor Zakzukdan naql qildi. Unda aytilishicha, tunislik tadqiqotchi Usmon al-Kaok rahmatullohi alayh Dekartning kutubxonasida «al-

Munqiz minaz Zolal» kitobining tarjimasini topgan. Unda G‘azzoliyning «Shak yaqiyin – ishonchli ilmning birinchi pog‘onasidir» degan mashhur iborasi Dekartning e’tiborini jalb qilgani belgisi bor edi. Dekart o’sha iboraning tagiga qizil qalam bilan chizib qo‘ygan va uning to‘g‘risiga, hoshiyaga «Bu bizning nazariyamizga ko‘chiriladi» deb yozib qo‘ygan ekan.

Junayd Bag‘dodiy shunday deydi: «Har muhabbat bir narsaning javobidir. U narsa zoil qilinganda, muhabbat ham zoil bo‘ladi». Bu muhabbatni anglab yetish insonning qo‘lida. Ilmni egallash jarayonida insondagi mustahkam e’tiqod va muhabbatning tutgan o‘rnini Hazrat G‘azzoliy yuksak baholaydi. Biz bilgan narsalar hissiyotimiz bilan bog‘liq bo‘ladi, lekin aql bilan isbotlangan bilimlarimiz ishonchlidir. Demak e’tiqodimizga, aqlga tayanib ish yuritsak, bilimlarimizning haqiqiylikini saqlab qolgan bo‘lamiz. G‘azzoliy o‘zining “Ihyoi ulum ad din” asarida muhabbatni inson hayotining mazmuni va bir bo‘lagi deb hisoblab uning 5 turini ko‘rsatib o‘tadi, ular:

- 1) insonning o‘ziga o‘z kamoloti va sog‘-omonligiga muhabbati;
- 2) insonning o‘z hayotini davom ettirishni ta’minlovchi, uni asrovchi, undan turli halok etuvchilarni nari tutuvchi vali ne’matlariga muhabbati;
- 3) insonning garchand o‘ziga yaxshilik qilmagan bo‘lsa ham, boshqa insonlarga xizmat ko‘rsatgan yaxshilik qilgan zotlarga muhabbati;
- 4) insonning tashqi yoki ichki qiyofadagi barcha go‘zallikka muhabbati;
- 5) insonning o‘zi bilan botiniy yashirin o‘xshashligi bor bo‘lgan zotlarga muhabbati.

G‘azzoliy bu fikri bilan insonning o‘z-o‘ziga muhabbati bilan ichki botiniy muhabbati orasida bilvosita bog‘lanish borligini ko‘rsatib, buyuk muhabbatga inson nafsdan kechish va komillik yo‘lini tanlaganidagina yetishish mumkinligini ta’kidlaydi. Yuqorida inson hayotining mazmuni masalasida g‘arb ekzistensializmining o‘z konsepsiyasiga ega ekanligini tilga olgan edik. Bu oqim vakillaridan biri bo‘lgan A. Kamyuning inson umri to‘g‘risidagi fikrlari diqqatga

sazovordir. U o'zining «Begona» asarida inson hayotiga muhabbat kirib kelgandagina umrining mazmuni o'zgarishi, buguni va kelajagi borligiga ishonchining ortishini uqtirib o'tadi. Bu fikrlar A. Kamyudan sakkiz asr ilgari suradi.

Imom G'azzoliy falsafani chuqur o'rgangan edilar. O'zlarining haqiqatni izlash yo'lida olib borgan izlanishlari davomida haqiqat falsafada bo'lsa, ajab emas, degan fikrga ham borgan edilar. Ammo falsafa u kishi axtarayotgan haqiqatni bera olmasligini tushundilar. Shu bilan birga falsafaning zaif joylarini chuqur anglab yetdilar.

Imom G'azzoliy falsafaning eng katta xatolaridan biri g'ayb olami – metafizika haqidagi tortishuvlar ekanini ochiq – oydin aytdilar. Bu fikrning to'g'riligini isbotlash uchun faylasuflarning metafizikaga oid tortishuvlaridan bir nechasini oldilar.

Misol uchun olamning azaliyligi yoki keyin paydo bo'lganligi haqidagi masala. Uning xatosini Imom G'azzoliy «Takofu'ul adillati ala qidamil olami va hudusihi» – Olamning qadimligi yoki keyin paydo bo'lganligi haqidagi dalillarning tengligi nomli bahslarida yorqin aqliy tahlil va inkor qilib bo'lmaydigan dalil-u hujjatlar ila isbotlab berdilar. Qadimdan faylasuflar bu masalada ikkiga bo'linib olib tortishib kelganlar. Ba'zilar olam azaliy – qadimiy desa, boshqalari olam hodis – keyin paydo bo'lgan, degan.

Ikki taraf ham o'zining gapi to'g'riligiga aqliy dalil olib keladi. Ikkisining dalili ham o'ziga to'g'ri ko'rinadi. Ikkisi ham qarshi tarafga bir xil muvaffaqiyat bilan raddiya qiladi. Qadimdan shunday bo'lib kelmoqda edi. Bunga Imom G'azzoliy Yunon faylasuflaridan oldigilarning, yunonlarning va ulardan keyin kelgan falasuflarning dalillari birma bir keltirib bayon qilidlar.

Bu tortishuv bundan keyin qiyomatgacha ham davom etaveradi, deydlar Imom G'azzoliy. Ammo undan odamlarga zarracha foyda bo'lmaydi.

Imom G'azzoliyning fikrlaricha, faylasuflarning mazkur tortishuvlari oxiriga yetishi mumkin ham emas. Chunki ular o'zlaridan mutlaq g'aybdagi narsa haqida tortishmoqdalar. O'zlari ichida turgan olamning asli haqida tortishuvni ularga kim qo'yibdi. Biror narsa haqida baho berish uchun uning tashqarisida bo'lish kerak.

Olamning ichida turgan odam uning azaliy yoki yangi paydo bo'lganini qayerdan bilsin?!

Uning o'rniga inson qo'l ostida turgan narsalarni o'rganishga harakat qilishi kerak, deydilar Imom G'azzoliy. Misol uchun nima uchun temirni olovga tutsa kuymaydi-yu, paxtani tutsa kuyadi? Mana shu masalani o'ylab ko'rish kerak. Paxta o'zida kuyishga qobiliyati borligi uchun kuymoqdami yoki olovdagi kuydirish qobiliyati ila kuymoqdami? Imom G'azzoliy rahmatullohi alayhning bu fikrlari musulmonlarda tajribiy ilmlarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Imom G'azzoliy tajribiy ilmlarning kelib chiqishiga turtki bo'lgan fikr sohibi sifatida dunyo ilmiy tarixida munosib joy olgan ulkan aql sohibi bo'lgan musulmon shaxs sifatida mashhur bo'ldilar. O'rta asrlarda mazkur nazariyaga amal qilaroq Islom olamida tabiiy ilmlar keng rivoj topti. Ulardan asta – sekin ovropoliklarga o'tdi va ular bu ilmlarni yana ham rivojlantirib katta muvaffaqiyatlarga erishdilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, G'azzoliyning ilm to'g'risidagi g'oyalari, hozirgi kunda ham xalqimizni ma'rifatli bo'lishiga yordam beradi. Chunki u ilmni mutlaq fazilat deb bilgan va insonni o'z - o'zini anglash va ikki dunyoda ham saodatmand bo'lishiga asosiy kafolat sanagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. G'azzoliy va falsafa-jurnaldan.
2. Диноршоев М. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали и его «Опровержение философов»// Абу Хамид Мухаммад ал-Газали. Опровержение философов.- Душанбе, 2002. –С. 159.
3. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост.С.Н. Григорян, А.В.Сагадеев. М., 1961. -С -632.
4. Abu Homid G'azzoliy. Tafakkur kitobi.-Т : Movarounnahr , 2003 . –В. 23.

5. Sulaymonov, J. (2021) ABDURAHMON IBN XALDUNNING TAMADDUN TARAQQIYOTI HAQIDAGI QARASHLARIDA JAMIYAT TAHLILI//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.

6. Sulaymonov, J. B. (2021). IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR

TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.

7. Sulaymonov, J. Karimov, N. Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-9 Issue-1, November, 2019. P. 593-599.

8. Sulaymonov, J. B. (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 9-14.

9. <https://oliymahad.uz/39471>